

Т. М. Шевченко (Київ)

Ольвійські погруддя-фіміатерії

Погрудні жіночі зображення з чашею-фіміатерієм на голові найбільш відомі в Південній Італії. Чаша у формі квітки, зокрема квітки лотоса, використовувалася для розкурювання пахоців, фіміаму, при здійсненні релігійних обрядів. Окремі погруддя-фіміатерії з'являються в кінці V ст. до н. е. в Олінфі, Галікарнасі [1, р. 17–18]. Найбільш тиражовані — починаючи з Пестума в IV ст. до н. е. поширюються по всій Італії, і коли сягають Тарентума, впливають на пластику олександрійську і східно-грецьку, IV—II ст. до н. е. [2, р. 4, 39]. Кілька подібних «терако́т з чашами» відомі в Мірмеції [3, с. 35, № М-50—М-52, М-110, табл. VII, з, и, л, м]. Причорноморські зразки деякі іноземні автори називають сумнівними, та й загалом припускають відсутність виготовлення погрудь-фіміатеріїв поза межами Італії [2, р. 37].

Це спонукає до введення до наукового обігу серії погрудних зображень богинь з чашами-фіміатеріями на голові, знайдених і виготовлених в Ольвії. На сьогодні відомо до двох десятків фрагментів таких терако́т, більшість з яких однакові за розмірами (вис. до 19 см) і зображають або Кору-Персефону в безрукавому хітоні, доліплений стефані і серезках (рис. 1), або богиню-учасницю діонісійського культу з тенією і коримбами на голові (рис. 2).

Відсутність інформації про них зумовлена не лише обмеженістю наукового обміну між українськими та іноземними вченими, а й неточним трактуванням подібних півфігур в літературі. Адже зазвичай фіміатерій на голові називають головним убором. Два найкраще збережених погруддя з зобра-

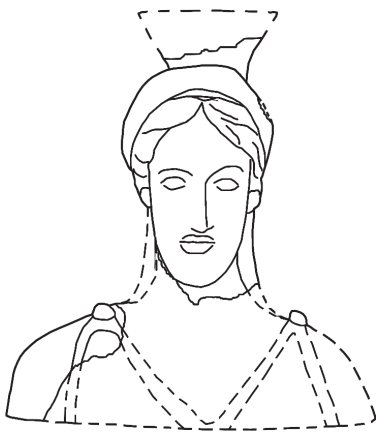

Рис. 1. Фіміатерій у вигляді бюсту Кори-Персефони

женням діонісійського персонажа (рис. 2) прийнято трактувати як зображення Деметри, а саму чашу фіміатерія — як кернос (кошик), поставлений на голову [4, № 6–8, рис. 66–68; 5, с. 41, № 22, табл. 13, 2; 6, рис. 29]. Це трактування було піддане сумніву [1, р. 17–18], а потім і розкритиковане [7; 8, р. 458–460]. Більше, вказавши, що коримби і тенії, якими прикрашено богиню, мають нагадувати лише про культ Діоніса, а в богині слід вбачати Аріадну. Якщо останнє викликає певні питання, богиню можна трактувати також як учасницю діонісійського культу, то перше — ні. Слід

погодитись із трактуванням грубо доліплених деталей на голові не як головного убору чи атрибуту, а як функціональної частини фіміатеріїв.

Втім, така ідея важко сприймається дослідниками через відсутність кіптяви на цих чашах. На її захист можна вказати, що й на бюстах з Італії не завжди знаходять сліди кіптяви. Якщо в Пестумі вони фіксуються найчастіше, то в Капуї на жодному погрудді пахощі не розкурювали [2, р. 38]. Тож постає питання, навіщо на жіночих зображеннях, якщо вони призначалися просто для дару божествам, встановлювали цю ємність. Понад те, в Ольвії навіть нетипові для фіміатеріїв зображення, де не передбачалося встановлення чаші, переробляли вручну для отримання цієї невеликої ємності. Ця потреба саме в такій формі теракот мала бути зумовлена наявністю відповідних культових дій, в яких зображення богині або учасниці культу слугувало для утримання незначної кількості якоїсь речовини, що була необхідна під час відправлення культу. Зважаючи на згадані давньогрецькі аналоги, напрошується припущення, що погруддя використовувалися якщо не для розкурювання пахощів, то для їх менш активного розповсюдження. А саме, ефірну олію наливали в відкриту чашу фіміатерія для отримання пахощів протягом тривалого часу.

У формах виготовляли основну частину теракоти — погрудне зображення жінки, а тоді перед випалом приєднували невеличку ліпну чашу. Виліплена від руки деталь контрастувала з пластично проробленим мальовничим зображенням. Цим, до речі, ольвійські фіміатерії відрізняються від італійських, на яких, також у формі, зроблено чашу у вигляді квітки.

Відмінні також самі образи богинь. Зображення Кор в стефані (рис. 1) повторює великі (вис. 29 см) глиняні півфігури місцевого виробництва ([6, с. 56, рис. 32] і неопублікований фрагмент в наукових фондах ІА НАНУ), а також мармурову скульптуру цього періоду. Особливості зображення Кори-Персефони в півфігурі настільки близькі до фрагментованих фіміатеріїв, що напрошується висновок про наслідування цього зображення в дрібніших погруддях. Автор фіміатеріїв скопіював усі деталі: спосіб зображення зачіски, одягу, пропорції фігури і позу. Відрізняються лише ті елементи, які вимагали більших зусиль в роботі: півфігуру скоротили

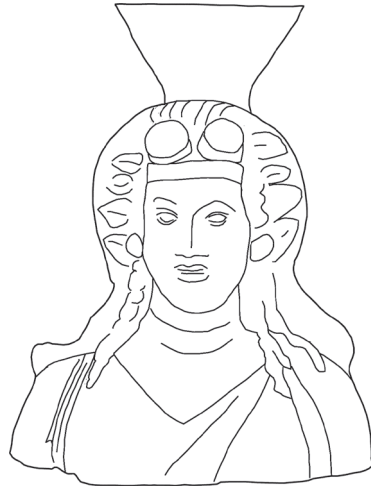

Рис. 2. Фіміатерій у вигляді погруддя учасниці фіасу Діоніса

до бюсту, щоб уникнути виготовлення рук в ще чотирьох окремих формах, і не прикрашали візерунками з тонких стрічок, що звисали зі стефани, та обійшлися без конічних підвісок на сережках. Таким чином було виготовлено серію, з якої до нас дійшов майже десяток фрагментів. На них до виготовленого у формі зображення приєднано тонку стефану і круглі сережки. І наостанок, широкий отвір на ділянці зображення потилиці, обрамлений окремо виготовленим у формі декором, замінено ліпною чашею. Жодної гіпотези щодо призначення наскрізного отвору в півфігурі в літературі поки не висловлено. Та порівняння цієї теракоти з розглядуваними погруддями дає змогу розглядати її конструкцію в контексті функціонального використання при відправленні культів. Не виключено, що всередину широкого наскрізного отвору поміщалась висока підставка для фіміатерія, що височів над головою богині. Тоді логічним видається перехід до більш простих фіміатеріїв, до того ж, популярної на той час в Греції конструкції.

Для виготовлення серії погрудь-фіміатеріїв у вигляді Кори-Персефони (рис. 1) було використано дві форми. Щонайменше дві форми прослідковується у виготовленні погрудь у вигляді жінки з фіаса Діоніса (рис. 2). Та крім цих серійних теракот, в Ольвії відомі одиничні зображення інших персонажів з фіміатеріями на головах. Це, по-перше, фрагменти двох ідентичних голів з оббитими чашами з ділянки теменоса [6, рис. 53, 1, 3]. Вони привізні, зображають жінку в невисокому калафі. А по-друге, голови відбиті від зображень Матері богів, в яких місце для фіміату виготовлене з самого зображення калафа. В одному випадку його краї після виготовлення у формі розширено вручну. Інша теракота, як і згадана велика півфігура Кори, має наскрізний отвір. В дрібнішому, близькому за розмірами до серійних фіміатеріїв, зображенні Матері богів цей отвір проходить через калаф. Крім того, в краях калафа тут зроблено два невеликі отвори по боках. Невідомо, що могло кріпитися в цих отворах, для підвішування ця фігурка мала б бути незручна і заважка. Можна тільки припускати, що така конструкція була частиною фіміатерія і призначалася для утримання його елементів, виготовлених з органічних матеріалів.

Використання головного убору Матері богів як фіміатерія відоме в елліністичній Трої та інших центрах [9, р. 78]. Бюсти з фіміатеріями в традиційному для цієї богині калафі використовувалися в Капулії. Тож ольвійські знахідки не є винятком.

Втім, більш традиційними персонажами погрудь-фіміатеріїв в Ольвії залишаються Кора-Персефона та учасниця культу Діоніса. Цікаво, що на батьківщині цього типу теракот, в Італії, в такому вигляді зображали богинь, пов'язаних з Діонісом або Афродіту. В Міріні, Агросі до цих персонажів додаються богині родючості, зокрема Деметра. Скоріш за все, саме з мало-

азійських центрів, які мали значний вплив на елліністичну короπλαстику Ольвії загалом, поширилась традиція виготовлення погрудь-фіміатеріїв. Вона була запозичена, однак переосмислена, давши оригінальні зразки елліністичних теракот. Так зване «мистецьке койне» отримало свій розвиток і тиражування вже на новому місці.

Більшість фрагментів погрудь-фіміатеріїв походять з розкопок жител. У двох випадках їх зафіксовано по кілька в одному контексті. Часто їх знайдено з фрагментами інших теракот, рельєфним посудом, у трьох випадках — зі світильником. Персонажами теракот, які супроводжували ці фіміатерії, є жіночі образи, у двох випадках пов'язані з культом Діоніса і ще у двох — це зображення Матері богів. Тобто отримуємо те саме коло культів, в яких використовувалися погруддя-фіміатерії.

Тож напрошується висновок, що погруддя з чашами-фіміатеріями в Ольвії використовували в культурах землеробських богинь, зокрема Кори-Персефони, і в культурах Діоніса та Матері богів, теж пов'язаних з сільським господарством. Відправляли ці культи в колі сім'ї. В чашу на фіміатерії поміщали ароматичні олії для менш активного, ніж при спалюванні, поширення запаху. Найбільш інтенсивно такі теракоти використовували у першій половині III ст. до н. е. Найпізніше зображення богині з фіаса Діоніса, вціліле майже повністю, датується другою половиною III ст. до н. е. (рис. 2). До ранньої дати, друга половина IV ст. до н. е., можна віднести зображення Матері богів з калафом, переробленим на фіміатерій. Таким чином, в Ольвії давно існувала потреба в цих ритуальних теракотах, тому з появою привізних погрудь-фіміатеріїв простішої конструкції на початку III ст. до н. е., було створено власні образи персонажів цих теракот, які надалі виготовлялися серійно.

Література

1. *Bald Romano I. The Terracotta Figurines and Related Vessels. // The Gordion Special Studies. — Philadelphia, 1995. (University Museum Monograph. 83).*
2. *Bedello Tata M. Oscilla, thymiateria, arulae // Terrecotte votive. Catalogo del Museo provincial Campano. — Città del Castello, 1990. — Vol. 4.*
3. *Денисова В. И. Коропластика Боспора (по материалам Тиритаки, Мирмекия, Илурата и сельской усадьбы). — Л., 1981.*
4. *Худяк М. М. Терракоты // Ольвия. — К., 1940.*
5. *Левин Е. И., Славин Л. М. Описание терракот ольвийской агоры // САИ. — 1970. — Вып. Г1-11. — Ч. 1.*
6. *Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. — К., 1979.*

7. *Bilde P. G.* Nothing to do with Demeter? A Group of Bust Phymiateria from Olbia, Sector NGS // БФ. — СПб., 2007. — Ч. 2.
8. *Bilde P. G.* Terracottas // The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th century BC to the 4th century AD / Ed. by N. A. Lejpunskaja et al. — Aarhus, 2010. (Black Sea Studies. — 13).
9. *Thompson D. B.* Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period // Troy. Excavations conducted by the University of Cincinnati. 1932–1938. — Princeton, 1963. (Supplementary Monograph. 3.).

